

भारताने इस्लामिक स्टेटमधील (आयएस) परतीच्या स्थलांतरितांना स्वीकारावे का?

आंतरराष्ट्रीय कायद्याचा आदर करून भारताने त्यांना परत आणले पाहिजे आणि भारतीय नागरिक म्हणून न्यायालयात खटला दाखल केला पाहिजे

२०१६-१८ मध्ये केरळमधील चार महिला आपल्या पतीसमवेत अफगाणिस्तानच्या खोरासन प्रांतात इस्लामिक स्टेटमध्ये (आयएस) सामील होण्यासाठी गेल्या होत्या. त्यांचे पती वेगवेगळ्या हल्ल्यांमध्ये ठार झाले आणि स्त्रिया आता अफगाणिस्तानच्या तुरुंगात आहेत. अफगाणिस्तानातील अधिकाऱ्यांना या महिलांना भारतात परत करायचे आहे, पण या प्रकरणात भारत सरकारने काय करण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे हे सूचित केलेले नाही. सूत्रांचे म्हणणे आहे की सुरक्षा एजन्सींनी त्यांना परत न घेण्याचा सल्ला दिला आहे. परदेशी लढाऊ सैनिक त्यांच्या देशांमध्ये परत येण्याबद्दल आंतरराष्ट्रीय कायदे काय म्हणतात? के.पी. फॅबियन आणि कबीर तनेजा यांनी सुहासिनी हैदर यांच्या बरोबर केलेल्या संभाषणात या प्रश्नावर चर्चा केली. संपादित उतारे:

 राजदूत फॅबियन, तुम्ही असा युक्तिवाद केला आहे की, गुन्हा काहीही असो, भारत सरकारने सोनिया सेबॅस्टियन उर्फ आयशा, रेफेला, मेरिन जेकब उर्फ मरियाम आणि निमिषा उर्फ फथिमा इसा यांना त्यांच्या मुलांसह परत घेतले पाहिजे. आम्हाला सांगा का?

के.पी. फॅबियन : खरं तर दोन कारणे. एक, भारतीय दंड संहिता, कलम ३ नुसार, भारतातील कोणत्याही नागरिकावर भारतात, परदेशात किंवा बाह्य अंतराळात केलेल्या कोणत्याही गुन्ह्यासाठी भारतात खटला चालवू शकतो.

दोन, अफगाणिस्तानला त्यांना हद्दपार करायचे आहे आणि भारताने नकार दिला आहे, असे आम्ही प्रसारमाध्यमांच्या वृत्तावरून ऐकतो, अद्याप सरकारने विरोध केलेला नाही. अहवालात असेही म्हटले आहे की ते भारताच्या सुरक्षेसाठी गंभीर धोका असू शकतात आणि म्हणून ते परत येऊ शकत नाहीत. हे व्यर्थ आहे कारण या चार स्त्रिया जर भारतात परत येत असतील, तर त्या आपल्या सुरक्षा दलांच्या ताब्यात असतील. जोपर्यंत न्यायालय निकाल देत नाही तोपर्यंत त्यांना न्यायालयात नेले जाऊ शकते आणि कोठडीत ठेवले जाऊ शकते. कोठडीत असताना ते भारताच्या सुरक्षेला कोणताही धोका असू शकत नाहीत.

शेवटी, त्यांची कुटुंबे येथे आहेत. या विशिष्ट प्रकरणात निमिषाच्या आईने चार वर्षांची एक नात असल्याचे म्हटले आहे. तिने कोणता गुन्हा केला आहे? आई-वडील तिची काळजी घेऊ शकत नसतील तर त्या मुलाला आजी-आजोबांसोबत असणं गरजेचं आहे. तर, अफगाणिस्तानने ते मागितले असताना भारत परत येण्याच्या आड येण्याचे कोणतेही कारण नाही.

 काहीजण असा प्रश्न विचारत आहेत की, जर या महिलांनी स्वतःच्या इच्छेतून भारत सोडला आणि इस्लामी खिलाफत आहे असे त्यांना वाटत होते त्यात सामील झाले आणि या स्वतंत्र खिलाफतशी निष्ठा दाखवली, तर हे दुसरे कल्पित नागरिकत्व मिळवून भारतीय नागरिकत्वाचा हक्क त्यांनी गमावू नये का?

केपीएफ : नाही, आंतरराष्ट्रीय करार आहेत जे म्हणतात की जर तुम्ही कोणाचेही नागरिकत्व काढून घेऊ शकत नाही जर त्याने त्या व्यक्तीला राज्यहीन केले. वयाच्या १५ व्या वर्षी आयएसमध्ये सामील होण्यासाठी यू.के. सोडलेल्या शामिमा बेगम या यू.के. नागरिकाकडे मी तुमचे लक्ष वेधतो. आयएस पडल्यानंतर, यू.के. सरकारने सांगितले की ती परत येऊ शकत नाही आणि तिचे नागरिकत्व काढून घेऊ शकत नाही. ब्रिटनमधील अपील न्यायालयाने सांगितले की सरकार चुकीचे आहे. त्यानंतर सरकारने सर्वोच्च न्यायालयात जाऊन सांगितले की तिला आत न सोडण्याच्या निर्णयाची राष्ट्रीय सुरक्षेची कारणे आहेत. सर्वोच्च न्यायालयाने सांगितले की, ती तिला नागरिकत्व काढून टाकण्याचा निर्णय लढवू शकते, परंतु जेव्हा ती असे करण्याच्या स्थितीत असते तेव्हाच.

 भारतीय पासपोर्ट आपल्याला बाहेर जाण्यास सक्षम करतो. आपल्याला व्हिसा किंवा व्हिसाची गरज नाही असा करार देखील आवश्यक आहे. हाच पासपोर्ट तुम्हाला व्हिसाशिवाय परत येण्याची परवानगी देतो.

कबीर तनेजा : माझा असा विश्वास आहे की त्यांना परत येण्याची परवानगी दिली पाहिजे आणि भारतीय न्यायालयाने त्यांच्यावर भारतीय नागरिक म्हणून खटला चालवावा कारण जर ते आयएससारख्या संघटनेत सामील झाले असतील, ज्यावर भारतात बंदी आहे, तर त्यांच्यावर न्यायालयात खटला चालवू शकतो. आरिफ माजीद (२०१४ मध्ये इराकहून परतलेली आयएसची भरती) खटल्यातून गेली आणि आता जामिनावर बाहेर पडला आहे कारण कोर्टाने म्हटले आहे की फिर्यादीला ठोस पुरावे आणणे खूप कठीण आहे कारण केलेली सर्व कृत्ये भारताच्या भूगोलाबाहेर होती. त्यामुळे अंडरट्रायल म्हणून सहा ते सात वर्षे शिक्षा भोगल्यानंतर त्याला जामीन देण्यात आला. आता, तुम्ही असा युक्तिवाद करू शकता की, बंदी घातलेल्या संघटनेत सामील झालेल्या एखाद्याव्यक्तीवर खटला करण्याचा प्रयत्न करणे हे यशस्वी प्रकरण होते की ते वेगळे झाले.

परराष्ट्र सेनानीबाबत भारताचे एकसंध धोरण नाही आणि अशी अनेक प्रकरणे नसल्यामुळे राज्याने तदर्थ तत्वावर त्यांच्याकडे जाणे आणि अफगाणिस्तानातील या महिलांना सांगणे सोपे आहे, 'तुम्ही हे निवडीने केले आणि आम्ही आता तुमच्यासाठी जबाबदार नाही'.

 कट्टरपंथी बनलेल्या आणि दहशतवादी गटाशी संबंधित असलेल्या, शक्यतो इतर देशांमध्ये दहशतवादी हल्ल्यांमध्ये सामील असलेल्या लोकांना परत आणण्यापासून राष्ट्रीय सुरक्षेला धोका आहे का? त्यांच्या उपचारात एक वेगळा दर्जा असावा का?

केटी: येथे समस्या ही आहे की आपण एखाद्या व्यक्तीच्या कट्टरतावादाचा अंदाज कसा लावता? आम्ही हा युक्तिवाद केवळ भारतातच नव्हे तर सर्वत्र प्रचलनात पाहिला आहे; युरोप, अमेरिका, कॅनडा आणि इतर लोक आयएसच्या परदेशी लढाऊ सैनिकांच्या या घटनेचा अनुभव घेत आहेत. अनेक राज्ये म्हणत आहेत की दहशतवादी संघटनेत सामील होणे ही या लोकांची निवड होती आणि आता त्यांची जबाबदारी राज्याची नाही.

राष्ट्रीय सुरक्षेच्या प्रश्नाचा विचार केला तर त्याचे सोपे उत्तर नाही. सर्वसाधारणपणे परराष्ट्र सेनानीबाबत राज्याचे धोरण काय आहे हे शेवटी खाली येते. आणि जर ते तदर्थ असेल, जर ते केस-बाय-केस आधारावर असेल, तर त्या विशिष्ट प्रकरणावर कोणत्या प्रकारची कारवाई करायची आहे हे ठरविण्यासाठी राज्याला खूप फायदा होतो. आरिफ मजेदच्या बाबतीत सरकारने त्याला परत येण्याची परवानगी दिली, पण अफगाणिस्तानातील या महिलांच्या बाबतीत सरकार तसे करत नाही.

केपीएफ : जरी या विशिष्ट तरुणींना ब्रेनवॉश करून कट्टरपंथी बनवले गेले आणि कट्टरपंथी राहिले, तरी एक राज्य म्हणून त्यांना परत मिळवणे आणि त्यांना कट्टरतावादी मुक्त करणे हे आपले कर्तव्य आहे. मानवी हक्कांच्या सार्वत्रिक जाहीरनाम्यात असे म्हटले आहे की प्रत्येकाला स्वतःसह कोणताही देश सोडण्याचा आणि आपल्या देशात परत जाण्याचा अधिकार आहे आणि नागरी आणि राजकीय हक्कांवरील आंतरराष्ट्रीय करार असे म्हणतात की कोणीही आपल्या देशात प्रवेश करण्याच्या अधिकारापासून मनमानीपणे वंचित राहणार नाही.

 आयएसएमधून बाहेर येताना आम्ही पाहिलेली छायाचित्रे जगाला हादरवून सोडते. लोकांना जिवंत बुडवून जिवंत जाळले जात होते, यजीदी स्त्रियांची लैंगिक गुलामगिरी होती, रक्कामध्ये लोकांना अंदाधुंद पणे ठार मारण्यात आले होते. जेव्हा आयएसने आपल्या क्रूरतेच्या शिखरावर असलेल्या धोक्याचा विचार केला, तेव्हा परत येणाऱ्यांसाठी वेगळ्या दृष्टिकोनाची गरज आहे का?

केपीएफ : नाही, कायदेशीरता आणि नैतिकतेनुसार हे निश्चित केले पाहिजे. या चार महिलांनी निर्माण केलेला धोका भारत हाताळू शकत नाही, हा युक्तिवाद मला मान्य नाही. आणि त्या चार वर्षांच्या मुलीचे, विशेषतः अफगाणिस्तानात, जिथे तालिबान परत येण्याची पूर्ण शक्यता आहे, त्याचे काय होते? राज्याची आपल्या नागरिकांची जबाबदारी आहे आणि ती त्या जबाबदारीचे हात धुवू शकत नाही.

केटी : प्रत्यक्षात, १९९० च्या दशकात अफगाणिस्तानात सोव्हिएत युनियनशी लढण्यासाठी परदेशी लढाऊ सैनिक मुजाहिदीनमध्ये सामील झाले होते, तेव्हा पूर्वीपेक्षा आयएसच्या परतीच्या देशांकडे राज्यांचे दृष्टीकोन खूप वेगळे होते. आयएसच्या बाबतीत, उत्तर सीरियातील अल-होल छावणीत अनेक युरोपियन आयएस परतीच्या ंना ठेवण्यात आले आहे. कायदेशीर प्रश्नाव्यतिरिक्त, या लढाऊ सैनिकांना त्यांच्या मूळ देशांमध्ये परत येऊ देण्याविरुद्ध राजकीय दबावदेखील आहे. याशिवाय, जेव्हा परदेशी लढाऊ सैनिक आयएससाठी साइन अप करतील, तेव्हा ते स्वतःचे पासपोर्ट नष्ट करतील आणि त्यांचे दावे सिद्ध करण्यासाठी त्यांच्याकडे कागदपत्रे नसतील. आता, छावणी एक वेगळी समस्या निर्माण करते - जर या लढाऊ सैनिकांना बाहेर हलवले गेले नाही, तर या छावण्यांमध्ये आयएसची विचारसरणी चिघळेल आणि नवीन धोका निर्माण होईल. तर, त्यांच्याशी काय करावे यावर व्यापक जागतिक कराराची गरज आहे.

 आयएसमध्ये सामील होणाऱ्या भारतात खूपच कमी संख्या दिसून आली आहे. अंदाजानुसार, आयएसने प्रभावित झालेल्या लोकांची एकूण संख्या केवळ १०० ते ३०० दरम्यान आहे. याचा अर्थ असा आहे की जर हे भरती परत येऊ शकले तर कट्टरतावादमुक्त कार्यक्रम येथे अधिक यशस्वी होऊ शकतात का?

केटी : हे सांगणे कठीण आहे आणि भारतातील वेगवेगळ्या राज्यांमध्ये कट्टरतावादमुक्त करण्यासाठी वेगवेगळ्या ब्लूप्रिंट आहेत. यू.के.मध्ये, आम्ही लोकांना या कार्यक्रमातून बाहेर येताना आणि अजूनही दहशतीचे कृत्य करताना पाहिले आहे. अफगाणिस्तानातून परत आलेल्या या लोकांमुळे ते कट्टरपंथी कसे होते याची आम्हाला अजूनही खात्री नाही. त्यांना अफगाणिस्तानात जाण्यास कोणी मदत केली? जोपर्यंत या प्रश्नांची उत्तरे दिली जात नाहीत, तोपर्यंत राज्याला त्यांना परत येऊ देण्यास सोयीस्कर असणे शक्य होणार नाही.

केपीएफ : भारताचा अनुभव कोणताही असला तरी सर्व देशांनी आंतरराष्ट्रीय कायद्याचा आदर केला पाहिजे. हे पूर्णपणे स्पष्ट आहे की अफगाणिस्तानला या भरतींना हद्दपार करण्याचा आंतरराष्ट्रीय कायदानुसार पूर्ण अधिकार आहे. आता अफगाणिस्तानला त्यांना हद्दपार करण्याचा अधिकार असेल, तर ते त्यांना कोठे हद्दपार करतात? या लोकांकडे

भारतीय पासपोर्ट आहेत. म्हणून, जर तुम्ही अफगाणिस्तानच्या त्यांना हद्दपार करण्याच्या अधिकाराचा आदर केला, तर ते स्वीकारण्याचे भारताचे कर्तव्य आहे असे तुम्हाला म्हणावे लागेल.

अखेरीस, कोणते कायदे लागू होऊ शकतात हा प्रश्न आहे का: भारतातील नागरिकांना किंवा राष्ट्रीय सुरक्षा कायद्यांना परत पाठविण्याच्या अधिकारावरील आंतरराष्ट्रीय कायदे? आणि गुन्ह्यांचे स्वरूप एक परत ी आणि दुसरे यांच्यात फरक करण्याचा घटक असेल का?

केपीएफ : शमीमा बेगमच्या बाबतीत, ती मूळची बांगलादेशची किंवा त्या प्रकारच्या दुसऱ्या देशाची नसती तर असा निर्णय झाला नसता, असे माझे मत आहे. उदाहरणार्थ, जर तिचा जन्म [कॉकेशियन ब्रिटिश] आईवडिलांच्या पोटी झाला असता, तर तसे घडले नसते. दुसरे म्हणजे, ब्रिटिश कायद्यानुसारही, जर त्या कृतीचा परिणाम म्हणून ती व्यक्ती राज्यहीन झाली तर आपण एखाद्या व्यक्तीला त्यांचे नागरिकत्व काढून टाकू शकत नाही. तिला बांगलादेशी नागरिकत्व मिळू शकते, हे सांगण्याचा प्रयत्न यू.के.ने केला, पण बांगलादेशने जाहीर केले की तिचा जन्म यू.के. मध्ये झाला होता म्हणून तिला बांगलादेशी नागरिकत्व मिळण्याचा प्रश्नच येत नाही. मला वाटते की या बाबींकडे केवळ कायद्याच्या दृष्टीनेच नव्हे, तर नेहमीच विकसित होत असलेल्या, तर मानवतेच्या दृष्टीनेही पाहणे आवश्यक आहे. मोठी चूक करणाऱ्या तरुणांकडे आपण पाहू शकत नसलो आणि जर आपल्याला त्यांचा कायमचा निषेध करायचा असेल, तर मला वाटत नाही की आपण माणुसकीने वागत आहोत.

केटी : मला वाटतं, केलेल्या गुन्ह्याच्या आधारे वेगळेपण ाची गोष्ट असावी. आणि अर्थातच गुन्हा कोठे घडला यावर वेगळेपण ाची गोष्ट असली पाहिजे. जेव्हा परदेशी लढाऊ सैनिकांचा प्रश्न येतो, तेव्हा केवळ कायद्यात येणाऱ्या कलमांबद्दल नाही. सुरक्षेची चिंता अंमलात येते, कायदेशीरता अस्तित्वात येते आणि परराष्ट्र धोरण आणि देशांतर्गत राजकारण या दोन्ही बाबतीत राजकारण अस्तित्वात येते.

शमीमा बेगमसारखे हजारो लोक अजूनही पश्चिम आशियातील विविध छावण्यांमध्ये अडकले आहेत. अफगाणिस्तान-पाकिस्तानमधील मुजाहिदीन आणि नंतर अल कायदाची समस्या दिसून आली असली तरी राज्यांनी काय करावे याची सूत्रे आधी तयार केली गेली नव्हती, ही समस्या आहे. विशेषतः युरोपमधून आयएसमध्ये असा ओघ प्रथमच आला होता. आणि अशा प्रकारचा गोंधळ झाला आहे - सुरक्षेच्या दृष्टीकोनातून, राजकीय दृष्टीकोनातून आणि कायदेशीर दृष्टीकोनातून - या देशांनी लोकांशी कसे वागले पाहिजे, ज्यांना परत येऊन आपण चूक केली असे म्हणायचे आहे. मला वाटते की उत्तरांना वेळ लागेल. समस्या अशी आहे की जे लोक सध्या या कचाट्यात अडकले आहेत त्यांना कायदेशीर दृष्टिकोन आणि सुरक्षा दृष्टिकोन या दोन्हींचा त्रास सहन करावा लागत आहे. माझा अजूनही असा विश्वास आहे की या प्रकारच्या गटांमध्ये सामील होण्याचा निर्णय घेतलेल्या यापैकी बर् याच भरतींना मूळच्या विविध राज्यांमधून बर् याच पुशबॅकचा सामना करावा लागणार आहे.